

Jerzy Ternes

Przyczynki do genealogii Żółkiewskich w XVI w.

Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego 4, 84-95

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Ternes
Instytut Historii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

PRZYCZYNNKI DO GENEALOGII ŻÓŁKIEWSKICH W XVI W.

Żółkiewscy to niewątpliwie jeden z najbardziej znanych i zasłużonych rodów w Rzeczypospolitej przełomu XVI i XVII w., oczywiście głównie za sprawą kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Stanisława. Wydawać by się mogło, że w związku z tym dzieje rodziny powinny być dobrze znane i udokumentowane. Rzeczywiście, jeśli chodzi o działalność polityczną, a zwłaszcza wojskową hetmana i jego ojca wiemy bardzo dużo. Zaskakująco niewiele wiadomo natomiast o przodkach hetmana – Żółkiewskich z podkrasnostawskiej Żółkwi (obecnie Żółkiewki). Praktycznie nie występują oni na kartach opracowań historycznych. Informacje na ich temat zawarte w herbarzach są bardzo lakoniczne, a często po prostu mylące. Ich dzieje poznać możemy głównie na podstawie fragmentarycznych informacji zawartych w sądowych księgach krasnostawskich i chełmskich, ale także lwowskich, bełskich, czy lubelskich. Ostatnio dopiero, dzięki badaniom Włodzimierza Czarneckiego, poznaliśmy bardzo ciekawe i cenne informacje o początkach rodziny Żółkiewskich od XV do początków XVI w.¹ Niniejszy tekst jest w pewnym sensie nawiązaniem i chronologiczną kontynuacją jego badań. Nie ma on ambicji przedstawienia całościowej i systematycznej genealogii rodziny Żółkiewskich. Jest raczej próbą uzupełnienia wiedzy o tym ciekawym i zasłużonym rodzie oraz sprostowania niektórych wiążących się z jego dziejami mitów i uproszczeń².

¹ W. Czarnecki, *Żółkiewscy herbu Lubicz w ziemi chełmskiej do połowy XVI w.*, „Rocznik Lubelski”, t. XXXVI, 2010, s. 9-24; tenże, *Szlachta ziemi chełmskiej do połowy XVI wieku*, Białystok 2012, s. 330-348.

² Główny zrąb ustaleń zawartych w tekście był już publikowany (J. Ternes, *Żółkiewscy z ziemi chełmskiej w drugiej połowie XVI wieku*, [w:] *Żółkiewscy w ziemi chełmskiej*, pod red. B. Kiełbasy, Żółkiewka 2011, s. 53-64). Zważywszy jednak na ograniczoną dostępność tej publikacji, a przede wszystkim poczynione nowe ustalenia, myślę, że warto opublikować uzupełnioną, uszczegółowioną i poszerzoną wersję.

Hetman Stanisław Żółkiewski znalazł już wielu biografów, którzy dość szczegółowo opisali koleje jego życia i kariery³, bardzo mgliście i niejasno przedstawiając jego przodków i powiązania rodzinne. Powszechnie przyjęło się w literaturze, że dziadem hetmana był Mikołaj Żółkiewski herbu Lubicz, rzekomy wojewoda bełski, który za zasługi wojenne otrzymał nadania w województwie ruskim. Tenże Mikołaj miał mieć dwóch synów: Stanisława i Mikołaja, z których pierwszy - wojewoda bełski, potem ruski, był ojcem hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Taka genealogia hetmana wyprowadzona przez Bartosza Paprockiego, upowszechniona przez Kaspra Niesieckiego, bez większych zastrzeżeń powtórzona została przez jego biografów⁴. Niesiecki przy tym wyraźnie oddzielił dwie linie rodu, pieczętujące się różnymi herbami - Lubicz i Bończa. Bończowie według niego to autochtoni, miejscowa szlachta ruska, Lubicze zaś, od których wywodzi się linia „hetmańska”, to późniejsi przybysze z Mazowsza. Do kwestii tej jeszcze powrócę, w tym miejscu zaznaczę jedynie, że co do istnienia dwóch odrębnych linii rodu, czy ściślej rzecz biorąc, dwóch różnych rodów Żółkiewskich, można się z Niesieckim zgodzić, jednak jeżeli chodzi o szczegóły i genezę tej dychotomii informacje jego są zupełnie mylące.

Dokładna analiza zapisów z ksiąg sądowych w zupełnie nowym świetle ukazuje wzajemne powiązania rodzinne między Żółkiewskimi. Włodzimierz Czarnecki analizując źródła z XV i pierwszej połowy XVI w. doszedł do wniosków odmiennych, które znajdują potwierdzenie, także w badanych przeze mnie źródłach późniejszych. Z ustaleń tych wynika, że linia hetmańska wywodzi się od Stanisława Żółkiewskiego, chorążego chełmskiego i bełskiego, podkomorzego bełskiego i sędziego chełmskiego, zmarłego w r. 1525 (którego *nota bene* Niesiecki zaliczył do Bończów). Miał on brata Mikołaja, zmarłego w r. 1509. Próba ewentualnego wyprowadzenia linii hetmańskiej od tegoż Mikołaja nie znajduje potwierdzenia w źródłach. Ponadto ojciec hetmana, Stanisław, zmarły w r. 1588, gdyby był synem Mikołaja, musiałby urodzić się przed r. 1510, więc w chwili śmierci miałby co najmniej 78 lat, co oczywiście nie jest rzeczą niemożliwą, ale w ówczesnych warunkach raczej rzadką. Rozstrzygająca jest jednak informacja zamieszczona na nagrobku Stanisława w katedrze lwowskiej, mówiąca, że zmarł przeżywszy lat 68. Urodził się więc w r. 1520, 11 lat po śmierci Mikołaja⁵. Być może częste

³ Z najnowszych biografii hetmana wymienić należy m.in.: J. Besala, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988; L. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988.

⁴ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 434; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. IX, Lipsk 1845, s. 183.

⁵ Nagrobek ten w dość dobrym stanie zachowania znajduje się do dziś na ścianie z lewej strony prezbiterium lwowskiej katedry. Inskrypcję nagrobną przytacza Szymon Starowolski, *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae MDCLV, s. 278.

współwystępowanie braci w źródłach, pełnienie przez nich tych samych urzędów zmyliło genealogów i doprowadziło do połączenia ich w jedną postać. Rzeczywiście można zauważyć, że Mikołaj niejako szedł śladami brata, otrzymywał pozostawione przez niego urzędy chorążego bełskiego i chełmskiego⁶. Wyprzedzając nieco fakty warto zauważyć, że urząd chorążego chełmskiego stał się niemal „dziedziczny” w rodzinie Żółkiewskich.

Mikołaj najprawdopodobniej nie pozostawił potomstwa, natomiast Stanisław z małżeństwa z Aleksandrą (Olechną) Kulikowską miał aż pięciu synów: Jana, Stanisława, Marcelina, Tomasza i Kaspra oraz córkę Zofię⁷.

Właśnie Stanisław, syn Stanisława podkomorzego bełskiego, był ojcem późniejszego hetmana. Zachowując swe części w Żółkwi, Rożkach i Poperczynie, zaczął też szukać perspektyw awansu poza ojcowizną, dzierżawiąc należącą do dóbr starostwa lwowskiego wieś Turynkę (Turzynkę). Z pewnością posiadał ją już w r. 1547, tam bowiem, z małżeństwa z Zofią z Lipskich, narodził się późniejszy hetman. Oficjalny zapis dożywocia na tej wsi otrzymał w r. 1553⁸. Turynka stała się punktem wyjścia dla tworzenia późniejszej potęgi majątkowej tej linii rodu Żółkiewskich. Czynnikiem niewątpliwie ułatwiającym karierę i kolejne szczeble awansu Stanisławowi seniorowi i jego synowi były ich ścisłe kontakty z kanclerzem i hetmanem wielkim koronnym Janem Zamoyskim. Stanisław senior nazywał niekiedy Zamoyskiego swym siostrzeńcem, Zamoyski zaś młodego Żółkiewskiego kuzynem. Sprawa stopnia pokrewieństwa między Zamoyskim, a Żółkiewskimi budzi do dziś spory i wątpliwości historyków. Pamiętajmy, że żoną Stanisława i matką Stanisława hetmana była Zofia z Lipskich, matką zaś Jana Zamoyskiego, Anna z Herburtów, *primo voto* Lipska. Myślę, że z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić można, że właśnie Lipscy, byli nicią, łączącą obydwie rodziny.

Żółkiewscy linii hetmańskiej zrobili niewątpliwie błyskotliwą karierę majątkową i polityczną. Zastanawiający jest fakt, że nie „pociągnęli” za sobą swych uboższych krewnych. Stanisław, ojciec hetmana, utrzymywał jeszcze kontakty ze swymi braćmi i bratankami. Tuż po narodzinach syna dokonał działu dóbr żółkiewskich uwzględniając braci Jana, Tomasza i Marcelina⁹. Na nich w r. 1555 zabezpieczył

⁶ *Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XV – XVIII wieku. Spisy*, opr. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992, s. 27, 145-146.

⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księgi ziemskie chełmskie, Zapisy (dalej: KZChZap.), sygn.2, k. 204-204v; W. Czarnecki, *Żółkiewscy herbu Lubicz*, s. 19.

⁸ Por. *Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564-1565*, cz. II, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa 2001, s. 189-190.

⁹ Por. *Pisma Stanisława Żółkiewskiego: kanclerza koronnego i hetmana*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1861, s. XXVI. Piąty z braci – Kasper zapewne już nie żył.

posag swojej żony Zofii z Lipskich, w kwocie 1500 złotych i zapisał jej dożywocie¹⁰. Za jej zgodą, w r. 1559, odsprzedał swoją część bratu Tomaszowi¹¹. W r. 1572 pożyczył pokaźną sumę, łącznie 3100 florenów, Tomaszowi, synowi Tomasza, swojemu bratankowi, *ratione expeditionis alias wyprawa* jego siostr – Jadwigi zamężnej z Janiowskim i Doroty jeszcze panny¹². W r. 1587, jako wojewoda ruski, Stanisław uczynił swego bratanka Pawła Żółkiewskiego, syna Jana, *de facto* swym podwojewodzim, oddając w jego ręce *rząd wszystek* nad Żydami ziemi chełmskiej¹³. Żydów zaś upomniał, by byli Pawłowi posłuszni we wszystkim *jako mnie samemu*¹⁴. Z czasem i te sporadyczne kontakty niemal zanikły. Hetman Stanisław Żółkiewski wprawdzie nowo lokowane na gruntach Winnik miasto nazwał Żółkwią przez pamięć dla swego gniazda rodowego, jednak z krewniakami spod Krasnegostawu kontaktów praktycznie nie utrzymywał, nie mówiąc już o jakichś formach pomocy czy protekcji.

Jan Żółkiewski, prawdopodobnie najstarszy z pięciu synów Stanisława, podkomorzego bełskiego, w r. 1525 objął urząd chorążego chełmskiego. Był dość aktywny także w życiu publicznym. Posłował z ziemi chełmskiej na sejm w 1535.¹⁵ Zmarł przed 17 marca 1558 r.¹⁶ Z małżeństwa z NN Zofią¹⁷ pozostawił trzech synów: Pawła, późniejszego pisarza ziemskiego chełmskiego, Andrzeja oraz Jana, późniejszego chorążego chełmskiego¹⁸.

Tomasz przejął w r. 1558, po zmarłym bracie chorążostwo chełmskie¹⁹. Jako rotmistrz, z oddziałem liczącym 200 koni, walczył w latach 1564-65 w wojnie moskiewskiej pod dowództwem Stanisława Leśniowolskiego i Stanisława Cikow-

¹⁰ APL, Księgi ziemskie krasnostawskie, Zapisy (dalej: KZKZap.), sygn. 6, k. 239-240.

¹¹ *Pisma Stanisława Żółkiewskiego*, s. XXVI.

¹² APL, KZKZap., sygn. 9, k. 377v-381.

¹³ APL, KGCh, Wyroki, sygn. 9, k. 373v-374.

¹⁴ Tamże, k. 374.

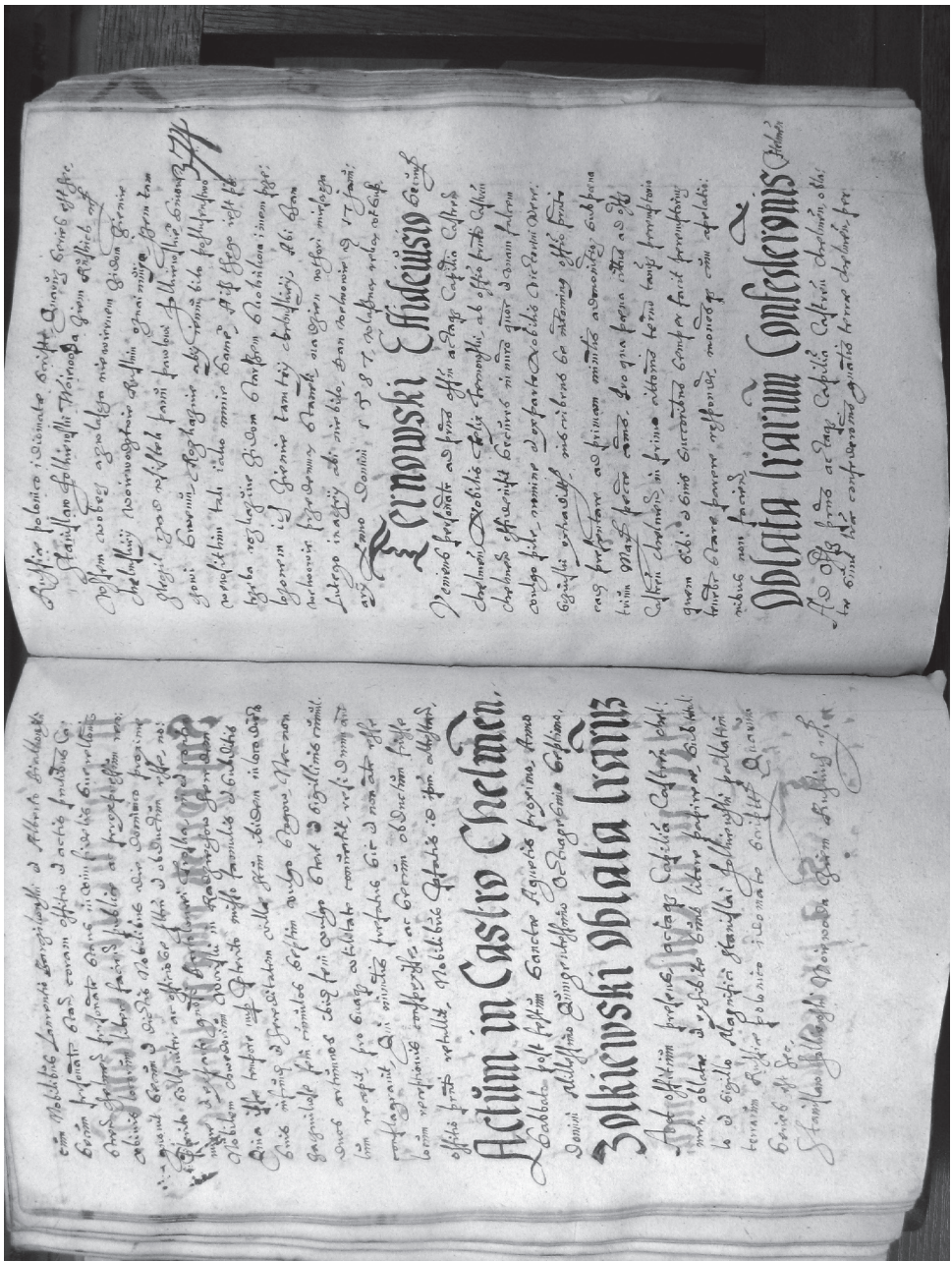
¹⁵ *Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584-1620*, wyd. T. Lubomirski, Kraków 1868, s. 2.

¹⁶ Por. *Urzędnicy*, s. 146.

¹⁷ Rejestr poborowy z r. 1564 wymienia wdowę Zofię Żółkiewską jako właścicielkę części w Żółkwi. Znajdowało się w niej 8 gospodarstw kmiecych, 2 zagrodników, 1 komornik i 1 rzemieślnik (zob. A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-historycznym*, t. VII, cz. I: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*. (Źródła dziejowe, t. XVIII, cz. I), Warszawa 1902, s. 195).

¹⁸ Źródłem przytaczanych przeze mnie danych genealogicznych rodziny Żółkiewskich są liczne wzmianki rozproszone po księgach ziemskich krasnostawskich (seria Zapisy, sygnatury: 4, 6, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20), księgach ziemskich chełmskich (seria Zapisy, sygnatura 2), księgach grodzkich chełmskich (seria Zapisy, sygnatury 12, 13, 14, 15; seria Wyroki, sygnatury 4, 9). Zrezygnowałem ze skrupulatnego ich odnotowywania, nie chcąc zbytnio obciążać tekstu rozbudowanymi przypisami.

¹⁹ Por.: *Urzędnicy*, s. 146; Według rejestru poborowego z r. 1564 do „chorążego” (*vexiliferi*) należały części w Żółkwi, Rożkach i Wierzby, liczące w sumie 18 gospodarstw kmiecych (A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 195).

Fot. 1. Oblata uniwersału Stanisława Żółkiewskiego, wojewody ruskiego do Żydów ziemi chełmskiej, Lwów, 17 stycznia 1587 r. (Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi grodzkie chełmskie. Wyroki, ks. 9, k. 373v-374).

skiego²⁰. Co najmniej dwukrotnie był posłem ziemi chełmskiej - na sejmy 1563/64 oraz 1564²¹. Zmarł w r. 1566. Pozostawił synów: Tomasza i Idziego (Egidiusza) oraz córki: Jadwigę i Dorotę. Niektóre zapisy z ksiąg ziemskich krasnostawskich mogą sugerować, że miał także syna Macieja, ale wydaje się pewne, że chodziło tu o Idziego, który zwany był niekiedy Maciejem – być może było to jego drugie imię.

Bardzo niewiele wiadomo o pozostałych dwóch braciach Marcelinie i Kasprze Żółkiewskich. Zapewne zmarli w młodym wieku. Kasper nie żył już w r. 1547, bowiem nie był brany pod uwagę podczas działu majątku, jakiego dokonali wówczas pozostali bracia. Nie pozostawił chyba też potomstwa. Jeśli chodzi o Marcelina, to znajdujemy dwie jego córki: Annę, żonę Tomasza Drzemlika i Katarzynę, żonę pisarza ziemskiego bełskiego Stanisława Szystowskiego, które po zmarłym ojcu posiadały swoje części w Poperczynie²². Żoną Marcelina była bliżej nieznaną Katarzyna. Marcelin zmarł przed r. 1571²³.

Kolejne pokolenie Żółkiewskich w ziemi chełmskiej to synowie Jana, chorążego chełmskiego: Paweł, Andrzej i Jan oraz Tomasza, także chorążego chełmskiego: Tomasz i Idzi.

Paweł był dość mocno zaangażowany w życie publiczne ziemi chełmskiej. Spotykamy go jako uczestnika sejmików i zjazdów okresu bezkrólewia. Obecny był między innymi na słynnym zjeździe szlachty chełmskiej w Krasnymstawie 17 lipca 1572, gdzie zawiązano *Konfederację albo Kaptur ziemi chełmskiej*²⁴. W roku 1588 otrzymał urząd pisarza ziemskiego chełmskiego i można stwierdzić, że swe urzędowe obowiązki traktował bardzo serio, bowiem regularnie i sumiennie uczestniczył w rokach ziemskich²⁵.

O Andrzeju wiadomo bardzo niewiele. Pojawia się w źródłach zwykle u boku swych braci. Po raz ostatni występuje w r. 1572²⁶. Nie wiadomo nic o jego żonie czy dzieciach.

Jan w młodości poświęcił się zapewne służbie wojskowej. W r. 1592 występuje jako rotmistrz Jego Królewskiej Mości²⁷. W początkach XVII stulecia zaangażował się bardziej w życie polityczne, aktywnie uczestniczył w sejmikach ziemi chełmskiej.

²⁰ *Listy Stanisława Żółkiewskiego*, s. 2.

²¹ I. Kaniewska, *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548-1572*, Kraków 1974, s. 60-61, tabela nr 13.

²² APL, KZKZap., sygn. 9, k. 332-334v.

²³ Tamże.

²⁴ APL, Księgi Grodzkie Chełmskie (dalej: KGCh), Wyroki 4, k. 77-78v; E. Noailles E., *Henri de Valois et la Pologne en 1572*, t. III, Paris 1867, s. 157-159.

²⁵ Por.: *Urzednicy*, s. 163.

²⁶ APL, KZKZap., sygn. 9, k. 479v-480.

²⁷ APL, KZKZap., sygn. 12, k. 499.

W początkowej fazie rokoszu sandomierskiego stanął po stronie rokoszan. Był jednym z reprezentantów szlachty chełmskiej na antykrólewskim zjeździe w Lublinie w czerwcu 1606 r. Rok później reprezentował ziemię chełmską na sejmie walnym w Warszawie²⁸. Uczestnicząca bardzo aktywnie w początkowej fazie rokoszu szlachta chełmska zaczęła stopniowo od niego odstępować. Na sejmiku 20 sierpnia 1607 r. chełmianie *przeprosili się* z królem, deklarując wierność, oddanie i całkowitą lojalność. Wśród uczestników tego sejmiku i sygnatariuszy jego uchwał był także Jan Żółkiewski²⁹. Uwieńczeniem jego politycznej kariery było otrzymanie w r. 1609 urzędu chorążego chełmskiego³⁰. Nie cieszył się jednak długo tym tytułem, bowiem zmarł prawdopodobnie około r. 1612. Pozostawił trzech synów: Stanisława, Mikołaja i Aleksandra oraz córkę Annę³¹.

Niewiele wiadomo także o Tomaszu. Realizował się on głównie w działalności gospodarczej. W źródłach znaleźć można dużo różnych transakcji z jego udziałem – pożyczek, zastawów, dzierżaw, itp. Ta forma aktywności wynikała zapewne przede wszystkim z konieczności uregulowania spraw majątkowych po zmarłym ojcu, który jak można wnioskować z zapisków w księgach sądowych, zostawił spore długi³². Tomasz poślubił Katarzynę Latyczyńską. Dzieci prawdopodobnie nie pozostawił. Nie jest znana data jego śmierci. Ostatnia uchwytna w źródłach wzmianka o nim pochodzi z r. 1572.

Aktywność Idziego vel Egidiusza, zwanego też niekiedy Mathiasem, przypada szczególnie na schyłek XVI i początki XVII w. Regularnie uczestniczył on w rokach ziemskich krasnostawskich. Często bywał także na sejmikach w Chełmie³³. Nie osiągnął żadnych zaszczytów, czy urzędów, choćby lokalnego szczebla. Idzi zmarł około r. 1623, pozostawiając czterech synów: Tomasza, Stanisława, Jana i Andrzeja³⁴.

Opisani wyżej przedstawiciele rodu Żółkiewskich reprezentowali linię pieczętującą się herbem Lubicz, do której zaliczał się także hetman Stanisław. Warto w tym miejscu zająć się także Żółkiewskimi herbu Bończa i zastanowić się przede wszystkim nad przyczynami tego „rozdwojenia”. Jak już wspomniałem, Niesiecki łączył Żółkiewskich herbu Bończa z miejscową osiadłą szlachtą ruską, Lubiczów zaś z późniejszymi przybyszami z Mazowsza. W. Czarnecki przedstawił

²⁸ J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668)*, Lublin 2004, s. 160, 176.

²⁹ APL, KGCh, Zapisy 15, k. 471-472.

³⁰ *Urządnicy*, s. 146.

³¹ W. Bondyra, *Ostatni przedstawiciele rodu Żółkiewskich w Żółkiewce w XVII i I połowie XVIII w.*, [w:] *Żółkiewscy w ziemi chełmskiej*, s. 71.

³² APL, KZK Wyroki, sygn. 12, k. 403v-404v; 587, passim.

³³ APL, KGCh, Zapisy 14, k. 619; APL, KGCh, Zapisy 15, k. 113v-115v.

³⁴ W. Bondyra, *Ostatni przedstawiciele*, s. 75-76.

bardzo interesującą koncepcję, wywodząc Bończów od Anny, siostry Jakuba z Żółkwi. Poślubiła ona Jana Łubka, wójta Wysokiego, pieczętującego się Bończą. Ich potomkowie mieliby przejąć herb ojca³⁵. Słabym punktem tej koncepcji jest fakt, że potomkowie Anny tylko w pierwszym pokoleniu określali się Żółkiewskimi lub *de Zolkyew*. Już od początków XVI w., od posiadanej wsi Wierzbica, zaczęli używać odmiejscowego nazwiska Wierzbiccy.

Myszę, że Żółkiewskich herbu Bończa należy wywodzić od Radwanów, którzy w początkach XVI w. weszli w posiadanie pewnych części w Żółkwi. Jak zauważył Czarnecki, już w r. 1500 niejaki Radwan Moszdzen był wymieniony jako właściciel części w Żółkwi³⁶. W latach następnych pojawiają się jego potomkowie³⁷, którzy z czasem, szczególnie począwszy od połowy XVI w. zaczynają używać także nazwiska Radwan Żółkiewscy, Żółkiewscy zwani Radwan, Żółkiewscy Radwany, czy wreszcie po prostu Żółkiewscy³⁸. W XVI w., kiedy nazwiska szlacheckie jeszcze się kształtowały, takie ich płynność i zmienność nie były czymś niezwykłym. Często, wraz z nabyciem, czy przejęciem nowych dóbr, przyjmowano nowe, odmiejscowe nazwisko³⁹. W przypadku Radwanów, być może pod wpływem „magii” sławnego dzięki hetmanowi w całej Rzeczypospolitej nazwiska, widać wyraźnie próbę świadomego zacierania za sobą śladów i konsekwentnego używania jedynie formy Żółkiewscy. Szczególnie jest to spektakularne przy lekturze „brudnopisu” jednej z ksiąg ziemskich krasnostawskich, gdzie wielokrotnie, kiedy świadomy rzeczy pisarz wymieniając Adama, Marka czy Łukasza Żółkiewskich, określił ich *synowie Marcina Radwana*, słowo *Radwana* jest przekreślone lub nawet starannie zamazane, a obok inną ręką dopisane Żółkiewskiego⁴⁰. Słabym punktem koncepcji wywodzącej Żółkiewskich herbu Bończa od Radwanów może być fakt, że nazwisko Radwan jednoznacznie jest kojarzone z herbem o tej samej nazwie. Paprocki jednak w swym herbarzu wyraźnie mówi o Żółkiewskich, zwanych Radwanami herbu Bończa z ziemi chełmskiej⁴¹. Poza tym, jak sądzę, koncepcja ta znajduje pełne i nie budzące większych wątpliwości potwierdzenie w badanych przeze mnie źródłach. Potwierdzają ją także wyniki badań Wiesława Bondyry nad Żółkiewskimi w XVII i XVIII w.⁴²

³⁵ W. Czarnecki, *Żółkiewscy herbu Lubicz*, s. 9, 23; tenże, *Szlachta ziemi chełmskiej*, s. 330.

³⁶ Tamże, s. 346-348.

³⁷ Na przykład w rejestrze poborowym z roku 1564 Marcin Radwan występuje jako właściciel części w Żółkwi i Poperczynie, liczących w sumie 15 i pół gospodarstwa kmieckiego, 7 zagrodników oraz 2 rzemieślników (A. Jabłonowski, dz. cyt., s. 195).

³⁸ Por. m. in.: APL, KZKZap., sygn.6, k. 421v; sygn. 9, k. 377v-380; sygn. 13, k. 182v.

³⁹ Por. J. Matuszewski, *Polskie nazwisko szlacheckie*, Łódź 1975, s. 64-82, passim.

⁴⁰ APL, KZKZap., sygn. 17, k. 59v, 65v, passim.

⁴¹ B. Paprocki, dz. cyt., s. 603.

⁴² W. Bondyry, *Ostatni przedstawiciele*, s.77-87.

W drugiej połowie XVI w. ziemia chełmska była miejscem bardzo silnych wpływów reformacji. Oblicza się, że w owym czasie na jej terenie istniało 32 parafie rzymskokatolickie i aż 18 zborów protestanckich⁴³. Zaznaczyć przy tym trzeba, że - abstrahując od motywów czysto religijnych- przejście na kalwinizm czy arianizm, było dla szlachty także manifestacją postaw politycznych, samodzielności, niezależności i stało się wręcz swego rodzaju modą. Tendencji tej ulegli także Żółkiewscy. Trudno dokładnie powiedzieć kiedy to nastąpiło. Pierwsza nie budząca wątpliwości wzmianka o zborze w Żółkwi pochodzi z września roku 1581, kiedy to na synodzie dystryktowym w Turobinie, wymieniony jest minister, czyli duchowny kalwiński, Stanisław Biernacki, posługujący w Żółkwi⁴⁴. Myślę, że datę powstania zboru można cofnąć co najmniej o kilka lat. Andrzej Węgierski bowiem w swym dziele *Libri Quattuor Slavoniae Reformata*, wydanym w Amsterdamie w r. 1679, opisując sytuację w Polsce tuż po śmierci Zygmunta Augusta, w latach 1572-1573, wśród działających wówczas zborów wymienia także Żółkiew⁴⁵. Rolę patronów zboru zgodnie pospołu pełnili Paweł Żółkiewski i Marcin Radwan Żółkiewski. Zachowała się bardzo interesująca wizytacja zboru żółkiewskiego z 16 czerwca 1582 r. Wizytatorzy pytali najpierw wiernych, czy minister dobrze naucza, czy daje dobry przykład, nie sieje zgorszenia, itp. Potem spytano ministra, czy jest godnie wynagradzany, jak żyją i postępują jego wierni, czy są gorliwi w słuchaniu Słowa Bożego, itp. Obydwie strony wyrażały się generalnie w samych superlatywach. Jedynym mankamentem, jaki dostrzegali wśród wiernych było pijaństwo, a osobiście rano w niedzielę gorzałkę szukają⁴⁶. Ostatnia wzmianka o zborze w Żółkwi pochodzi z r. 1596, kiedy na synodzie w Bełżycach postanowiono dokonać jego kolejnej wizytacji⁴⁷. Przeszedł on działać prawdopodobnie około roku 1600 wraz ze śmiercią patronów - Pawła Żółkiewskiego i Marcina Radwana Żółkiewskiego. W r. 1609 ich potomkowie wspólnie i zgodnie dokonali restytucji kościoła i parafii katolickiej⁴⁸.

⁴³ H. Merczyng, *Zbory i senatorowie protestanci w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1904, s. 137, 141.

⁴⁴ *Akta synodów różnowierczych*, t. III, wyd. M. Sipayłło, Warszawa 1983, s. 44-45.

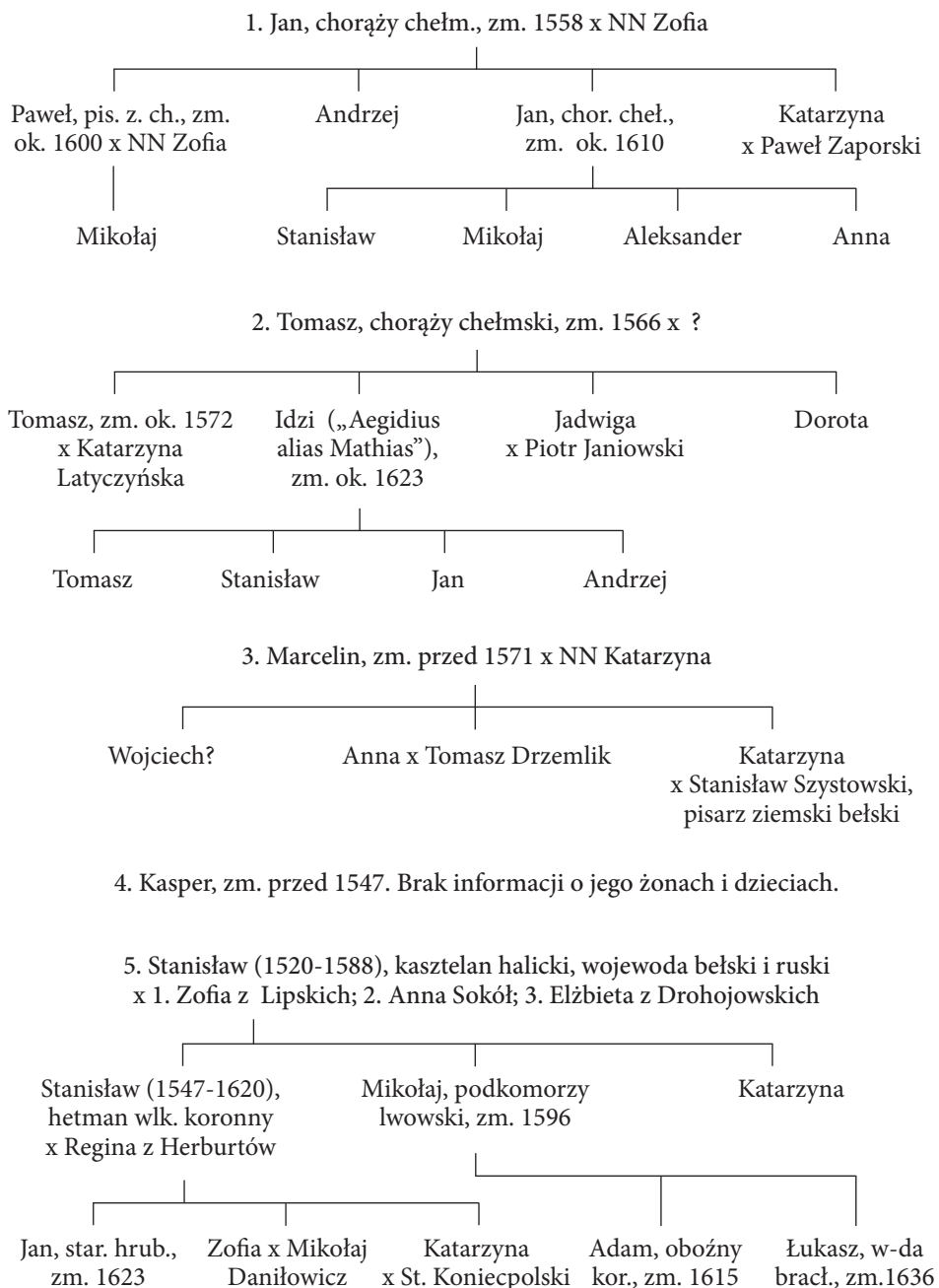
⁴⁵ A. Wengerscii, *Libri Quattuor Slavoniae Reformata*, Amsterdam MDCLXXIX, s. 93.

⁴⁶ *Akta synodów*, s. 61-62.

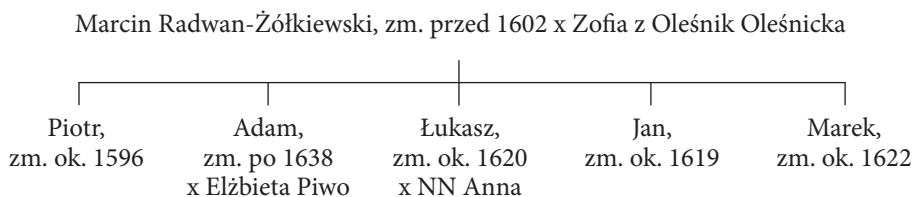
⁴⁷ Tamże, nlb.

⁴⁸ Por. W. Bondyra, *Akt odnowienia parafii żółkiewskiej z 4 sierpnia 1609 r.*, [w:] *Żółkiewscy w ziemi chełmskiej*, s. 65-68.

Ryc. 1. Żółkiewscy herbu Lubicz – dzieci, wnuki i prawnuki Stanisława Żółkiewskiego, podkomorzego bełskiego, zm. 1525 oraz Aleksandry (Olechny) Kulikowskiej.

Ryc. 2. Żółkiewscy – Radwanowie, herbu Bończa: Marcin i jego synowie.

К генеалогии Жолкевских в XVI в.

Казалось бы, история семьи Жолкевских, одной из самых знаменитых и выдающихся в Речи Посполитой рубежа XVI–XVII вв., должна быть очень хорошо известна и документирована. Действительно, о политической и особенно военной деятельности канцлера и великого коронного гетмана Станислава и отчасти его отца известно очень много. Зато удивительно мало известно о предках гетмана – Жолкевских из Жулки (Жулкевки) под Красноставом. Довольно лаконичные, а зачастую путанные данные о них, содержащиеся в гербовниках Папроцкого и Несецкого, историки повторяли без особого критицизма. Между тем специальный поиск в холмских и красноставских судебных книгах дал много сведений, которые представляют их родственные связи в совершенно новом свете. Например, оказалось, что дедом гетмана Станислава Жолкевского был, вопреки гербовникам, вовсе не Миколай, якобы воевода белзский, а Станислав, хоружий холмский, умерший в 1525 г. Также удалось реконструировать родственные связи и деятельность в Холмской земле дядьёв гетмана со стороны отца (Яна, Томаша, Каспера и Марцелина) и двоюродных братьев (Павла, Андрея, Яна, Томаша и Идзия). Также предпринята попытка объяснить факт одновременного упоминания двух семей Жолкевских, использовавших печати с разными гербами – Любичем и Бончей: последние выводятся от Радванов, которым принадлежали части Жулки и которые со временем также начали пользоваться фамилией, произведённой от этого топонима.

Contributions to Genealogy of the Żółkiewski Family in the 16th Century

It could seem that the history of the Żółkiewskis, one of the most famous and distinguished families in the Commonwealth at the turn of the 16th and 17th century,

should be very well known and documented. In fact, with regard to political and especially military activity of the chancellor and the great Crown hetman Stanisław and partly of his father's we know quite a lot. However, surprisingly little is known about the hetman's ancestors – the Żółkiewskis from Żółkiew (current name Żółkiewka) near Krasnystaw. Rather laconic and often misleading information contained in Paprocki's or Niesiecki's armorials was without much criticism repeated by historians. Meanwhile a thorough library research of court registers from Chełm and Krasnystaw led to many new findings, shedding a new light on their family connections. It can be inferred from this source that the grandfather of hetman Stanisław Żółkiewski was in fact not Mikołaj, the alleged Bełz voivod, as armorists would have it, but Stanisław, Khorunzhyi of Chełm and Bełz, succamerarius of Bełz and a judge of Chełm, who died in 1525. It was also possible to capture the family connections and activity of hetman's paternal uncles (Jan, Tomasz, Kasper and Marcelin) and cousins (Paweł, Andrzej, Jan, Tomasz and Idzi) in the Chełm Land. An attempt was also made at explaining the fact of the co-occurrence of two Żółkiewski families, with different coats of arms – Lubicz and Bończa, and it was possible to trace the origins of the latter ones to the Radwan family, having their parts of land in Żółkiew, who with time started using the place-derived name as well.